

Woonpaden in Lith

JOS CUIJPERS

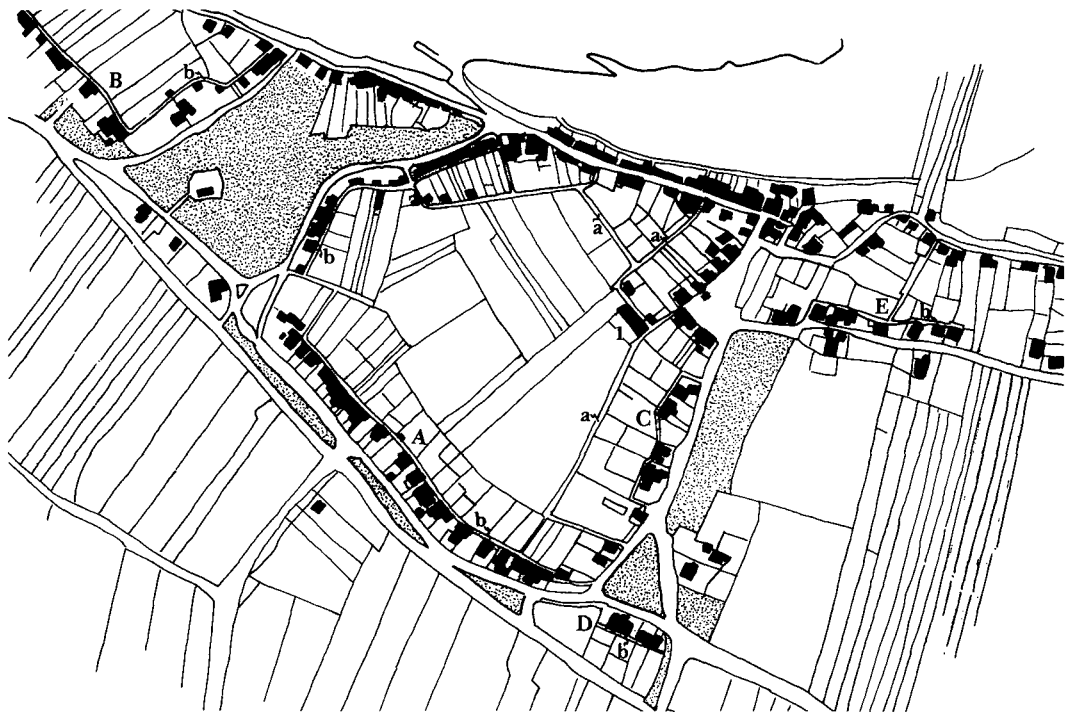
Elke stad, elk dorp kent ze wel: paden die achterom de huizen voeren of tussen de weilanden naar de kerk. Deze smalle, alleen voor voetgangers toegankelijke weggetjes worden vaak veronachtzaamd en er wordt zelden over geschreven. Misschien zijn ze wel te gewoon om er diep over na te denken.

PADEN IN SOORTEN EN MATEN
In de kernen Lith en Lithoijen (beide gelegen in de gemeente Lith, Noord-Brabant) komen paden voor, die al eeuwenlang bepalend zijn voor de stedenbouwkundige structuur van de omgeving (Cuijpers, 1986). Die typische stedenbouwkundige structuur, waarvan de paden de dragers zijn, is gezichtsbepalend voor het oudere deel van deze landelijke kernen (De Bont, 1993). Als we het kadastrale minuutplan van de kern Lith bekijken, zien we een groot aantal paden, die een schijnbaar onsaamenhangende structuur vormen. Op grond van hun ligging in het stedenbouwkundig weefsel zijn er diverse vormen te onderscheiden.

Kerkpaden

Kerkpaden voeren vanuit de woonomgeving via de kortst mogelijke route naar de kerk. De kerkpaden die op het kadastrale minuutplan te onderscheiden zijn (meestal ook met die naam aangeduid) voeren naar de plaats van de 17^e-eeuwse schuurkerk. Die kerk werd gebouwd nadat de oude gotische kerk op de dijk overging

1. *Tekening naar het kadastraal minuutplan Lith, sectie A genaamd Het Hooge Land, blad 2, opgemeten in 1829 door J. Burgers, landmeter van de 1^e klasse. Aangegeven zijn de wijken: A = Engwijk; B = Heuvelwijk; C = Putwijk; D = Kortwijk; E = Varkensmarkt (tekening: E. Reussink).*

in handen van de hervormden. Lith werd overigens pas in 1671 onbetwist 'Staats'. Na de vrede van Munster in 1648 bleef de bisschop van Luik aanspraak op Lith maken. Op 18 augustus 1671 werd een verdrag gesloten tussen de Staten-Generaal en het prinsbisdom Luik, waarbij Lith geruild werd tegen La Rochette in Luxemburg (Jacobs, 1971). De kerkpaden naar de schuurkerk kunnen dus niet ouder dan 17^e-eeuws zijn.

Woonpaden

Typerend voor de woonpaden is het feit, dat ze niet achteraf tussen de landerijen lopen, maar dat de woningen direct aan het pad liggen, en dat ze feitelijk de dragers zijn van de stedenbouwkundige structuur. Deze paden zijn het onderwerp van de navolgende studie. In de literatuur worden deze paden veelal aangeduid als vluchtpaden, paden waarlangs men bij overstroming naar de dijk kon vluchten (Van Diepen, 1954). De hoge ligging van de paden zou hierop kunnen duiden. Deze verklaring gaat echter mank. Om vanaf de hoge woonpaden op de dijk

te komen moet men door lage stukken, waar de paden niet opgehoogd zijn. In geval van hoog water zou men dan toch natte voeten krijgen, wat de ratio van een vluchtpad onduidelijk maakt. We houden het daarom liever op de term woonpaden, paden waarlangs de woningen zijn opgericht.

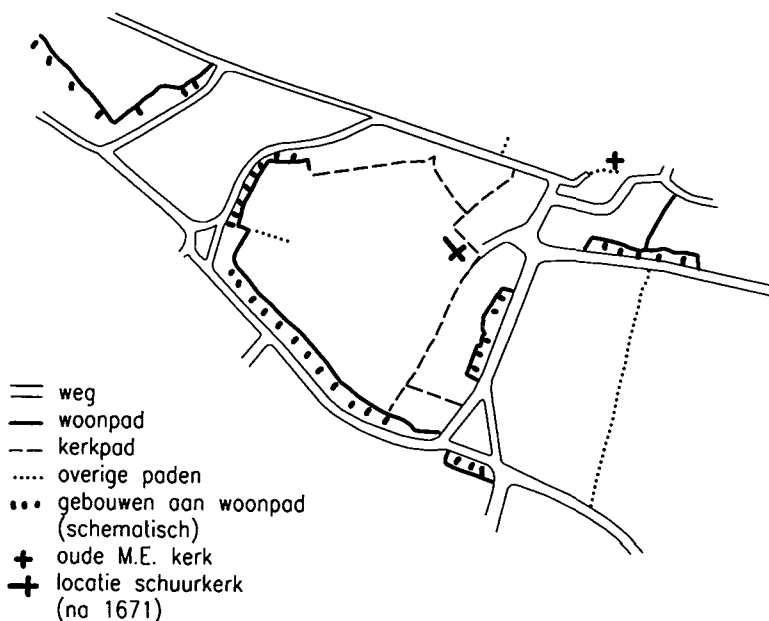
Overige paden

Uiteraard kwamen en komen er in Lith ook de paden voor, zoals die ook elders veelvuldig voorkomen: paden naar de achterkant van het erf, tussendoorweggetjes naar het veer over de Maas enz.

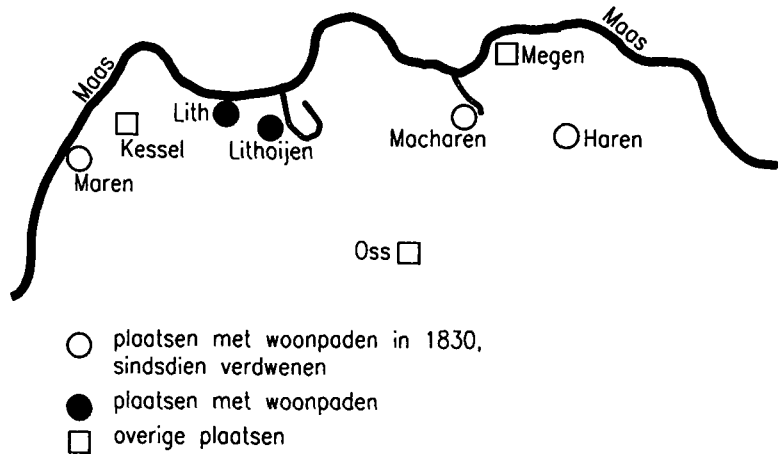
WOONPADEN IN DE MAASKANT

Op kadastrale minuutplans zijn de woonpaden nog goed herkenbaar: smalle stroken openbare ruimte (of gestippeld aangegeven stroken op particuliere ondergrond) worden vergezeld van een reeks boerderijen aan de ene kant en rijen tuintjes aan de andere kant. Deze stedenbouwkundige structuur kwam diverse malen voor in

2. Soorten paden in het dorp Lith in 1829.

3. Woonpaden in de Maaskant.

de kernen Lith en Lithoijen¹. In de kernen Maren, Haren en Macharen kwam ook per kern één woonpad voor². In het aan de overkant van de Maas gelegen gebied hebben we de woonpaden niet aangetroffen, noch als relict, noch op de kadastrale minuutplans (weergegeven in Schulte, 1986). We mogen er daarom van uitgaan, dat deze woonvorm een typisch Maaskants verschijnsel is. In totaal hebben we op de kadastrale minuutplans de volgende aantallen woonpaden geteld.

Tabel 1. Woonpaden in de Maaskant

dorp	aantal 1830	aantal 1997
Maren	1	0
Lith	6	3
Lithoijen	4	1
Macharen	1	0
Haren	1	0
Totaal	12	4

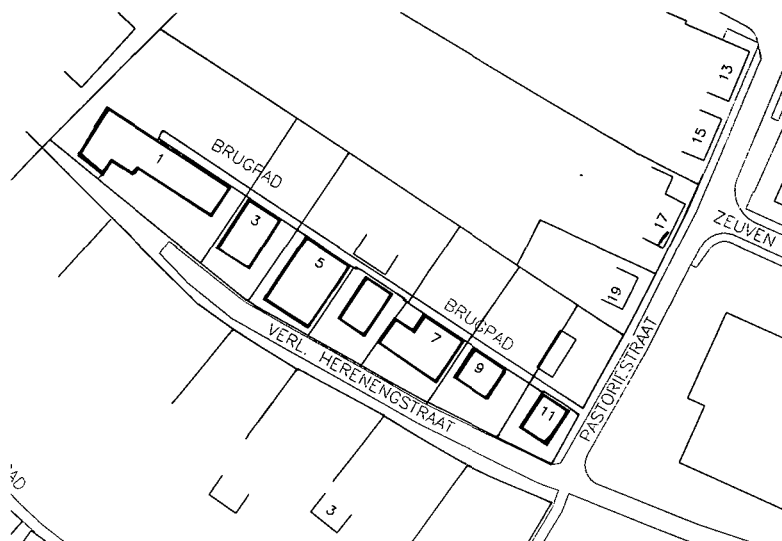
Het verschijnsel is de laatste anderhalve eeuw in snel tempo verdwenen. De overgebleven woonpaden zijn aan te merken als waardevolle relictten uit de geschiedenis van de dorpen.

DATERING

De oude bebouwing van de kern Lith was verdeeld in wijken: de Engwijk, de Heuvelwijk, de Putwijk enz. Deze verdeling in wijken komt in de archiefstukken regelmatig voor. In de 18^e eeuw werd de bezetting van de burgerwacht bijvoorbeeld per wijk geregeld. De wijken bestonden uit langgerekte ketens woningen, in linten gebouwd op een langgerekte, kunstmatige of natuurlijke verhoging. Op de kam van de verhoging liep het pad. Aan het begin en het einde kwamen de paden uit op een weg of op een ander pad.

Hoe oud de wijken zijn is niet exact bekend. Indirecte aanwijzingen zijn er wel. De naam Engwijk is afkomstig van het akkercomplex De Eng (ook wel Hereneng genoemd), dat in de nabijheid gelegen is. In de polder van Lith komt de veldnaam *Engwijkse Hoeven* voor. We hebben dus te maken met een namenreeks: Eng, Engwijk, Engwijkse Hoeven, waarvan de volgende steeds naar de vorige is genoemd. De veldnaam De Eng is in de literatuur gedateerd omstreeks de 9^e eeuw (Blok, 1958; Edelman en Vlam, 1949; Camps, 1979). De veldnaam Engwijkse Hoeven wordt gedateerd onmiddellijk na de ontginning van de komgronden in de 14^e eeuw³. Tussen beide data moet ergens de Eng-

4. Huidige structuur van het Brugpad, gemeente Lith.

wijk zijn ontstaan. De nabijgelegen Heuvelwijk wordt in 1478 genoemd⁴. Onduidelijk is de datering van de Putwijk, de Kortwijk en de Varkensmarkt. De Putwijk is gelegen op een kunstmatige ophoging, die tijdens een opgraving door de ROB niet te dateren bleek, maar mogelijk niet meer dan enkele eeuwen oud was⁵.

Enkele van de wijken dateren derhalve uit de Middeleeuwen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat tegelijkertijd de hoofdlijnen van de stedenbouwkundige structuur zijn ontstaan en dat diverse woonpaden dus eveneens uit de Late Middeleeuwen stammen. Dit zal het geval zijn met het Engwijkpad en het Heuvelwijkpad (thans Brouwerspad genoemd). Zekerheid over de datering hebben we eigenlijk alleen maar over een opmerkelijk pad, gelegen vlak ten noorden van het Engwijkpad, het Brugpad. Het kadastraal minuutplan laat ter plaatse nog geen enkele bebouwing zien. In 1855 werd een deel van de dorpsbebouwing van Lith verwoest door een dijkbreuk. Blijkbaar konden de huizen niet meer ter plaatse worden herbouwd en daarom werd er een nieuw woonbuurtje gesticht. Dit is in of vlak na 1855 gebeurd. De ruimtelijke structuur volgt exact het voorbeeld van de toen bestaande wijken, alleen was alles een beetje klei-

ner (de bewoners waren na de ramp ook wat armer): een toegangsweg waaraan de erven lagen, een rijtje keuterboerderijtjes met het bedrijfsgedeelte naar de weg gekeerd en het woongedeelte naar het pad, vervolgens een smal woonpad en daarnaast de overtuintjes. Blijkbaar was de traditie nog zo sterk, dat men, ook als alle mogelijkheden nog open waren, de oude opzet koos. In het huidige kaartbeeld (zie figuur 4) is dit nog duidelijk te zien: de contouren van het oorspronkelijke landbouwperceel zijn zichtbaar. Aan de zuidrand heeft men een insteekweg gelegd als zuidelijke begrenzing van de nieuwe erfjes. Het (vanwege de geringe breedte) smal gehouden woonpad deelt het perceel in tweeën, waarbij de zuidelijke helft als bouwperceel voor de keuterboerderijtjes werd gebruikt en de noordelijke helft als (moes)tuintjes. Opmerkelijk is, dat de erven niet zijn opgehoogd, zoals bij de andere wijken het geval was. Dat betekende, dat de erven bij hoog water overstromden (Buijks, 1984; 1996). Dit is een extra argument tegen de stelling dat de woonpaden vluchtpaden waren. In 1855 werkte de Beerse Overlaat nog volop en deze panden werden gebouwd als vervanging voor tijdens een overstroming verwoeste huizen. Zou men deze niet

voorzien hebben van een bescherming tegen overstroming als dat de gewoonte geweest zou zijn?

STRUCTUUR

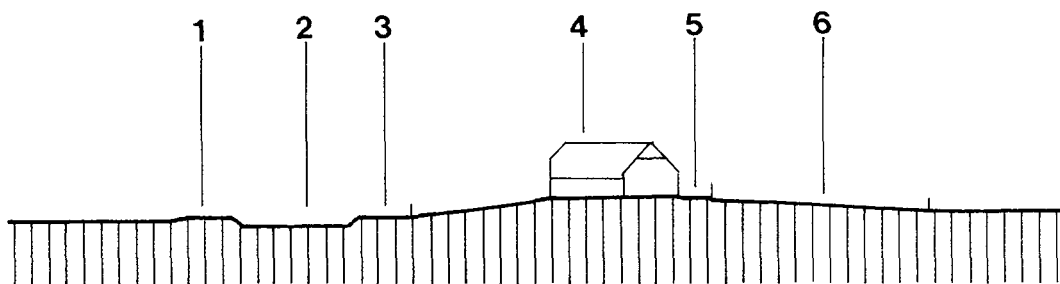
Niet alleen was het dorp in wijken verdeeld, elke wijk beschikte over zijn eigen woonpad, veelal genoemd naar de wijk. Het woonpad was het structurerende, samenbindende element in de wijk. De woongedeelten van de boerderijen liggen onmiddellijk aan het pad. Het aangebouwde bedrijfspand (de oorspronkelijke boerderijvorm bestaat uit een T-huis of een kruk) ligt daardoor een eindje van de ontsluitingsweg af. Het pad ligt hoog, evenals de boerderijplaats. De aan de overzijde van het woonpad gelegen flank werd bezet met tuintjes en boomgaarden. De ontsluitingsweg lag laag. Aan de overkant daarvan lagen zeer laag gelegen griendhoutbossen (figuur 5).

De vroegere eigendomsverhoudingen laten zien, dat het huisperceel zich over de volle diepte van de wijk uitstrekte. Bij een boerderij hoorden zowel de tuin aan de overzijde van het pad, als het erf en een stukje griendhout, dit alles ter breedte van het huiserf (figuur 6).

In sommige gevallen was het woonpad in de eerste helft van de 19^e eeuw eigendom van de gemeente. Dit betreft in het algemeen de paden die behouden zijn gebleven. Van andere woonpaden was de ondergrond eigendom van de aanliggende eigenaren. Deze paden zijn in het algemeen verdwenen. De woonpaden waren oorspronkelijk onverhard of voorzien van een

Het Engwijkpad te Lith. De oude boerderijen zijn met hun woongedeelte naar het woonpad gekeerd (links). Daartegenover (rechts) liggen de overtuintjes. Deze bebouwingsstructuur stamt waarschijnlijk uit de Middeleeuwen.

5. Dwarsdoorsnede Engwijk. 1 = Graftweg; 2 = laaggelegen perceeltjes, vroeger met griendhout thans grotendeels weiland; 3 = achterweg, thans genaamd Mr. Van Coothstraat; 4 = bebouwing op (kunstmatige?) hoogte; 5 = Engwijkpad; 6 = moestuinen, boomgaarden.

grint-halfverharding. In de jaren 1970 zijn de overgebleven paden voorzien van klinkerbestrating.

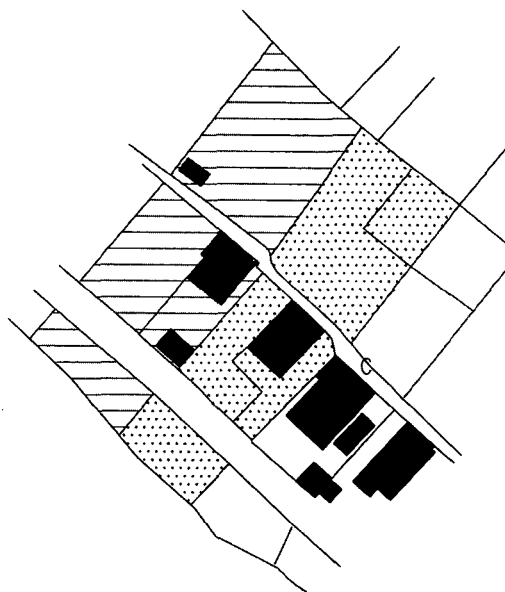
Globaal kunnen we zeggen dat een deel van de woonpaden wellicht reeds in de Middeleeuwen is aangelegd, maar dat de traditie tot in de vorige eeuw bestaan heeft. In de vorige eeuw is men ook begonnen met het opheffen van paden. De sterke achteruitgang, die de tabel toont, bewijst, dat de paden in de moderne tijd niet langer nodig waren. Waar de eigendomsverhoudingen dat niet verhinderden, is het overgrote deel van de woonpaden inmiddels opgeruimd en opgenomen in de particuliere tuinen. Wel verraden oude boerderijen vaak nog de vroegere aanwezigheid van een pad. Ze zijn met het bedrijfsgedeelte naar de weg gekeerd en met het woongedeelte van de weg af, waar vroeger een woonpad gelegen heeft. Maar ook deze situatie verdwijnt in snel tempo. De boerderijen worden verkocht aan burgers, die het bedrijfsgedeelte verbouwen tot woning.

BEHOUD

De overgebleven woonpaden worden tegenwoordig in brede kring gewaardeerd. Doordat moderne bebouwing er vrijwel ontbreekt (nieuwe huizen worden bij voorkeur niet meer aan het pad, maar aan de weg gebouwd) proeft men

er nog de sfeer van vroeger. Toch zijn er nog de nodige bedreigingen: de bebouwing is weliswaar karakteristiek, maar niet monumentaal en dus niet beschermd. Typische elementen als de tuinhekjes en hagen verdwijnen snel. De open moestuintjes en boomgaarden worden ingewisseld voor 'romantische' tuinen die rechtstreeks uit het tuincentrum lijken te komen.

Om de aanwezige waarden van landschaps-

eigenaar A
 eigenaar B
 C het huis genaamd St. Joris

6. Eigendomsverhoudingen Engwijk, 1829.

Het Brugpad te Lith. Nog in het midden van de vorige eeuw werd er volgens het oude patroon gebouwd: woongedeelten naar het woonpad gekeerd, aan de overzijde tuintjes en boomgaarden.

schoon en dorpschoon veilig te stellen, werkt het gemeentebestuur aan een ‘padenplan’ (Reussink, i.v.). Daarin worden concrete maatregelen aangegeven om de dreigende verloederings te stoppen en de woonpaden weer een volwaardige plaats in de dorpsstructuur te geven.

Het gemeentebestuur van Lith realiseert zich, dat dit niet alleen van cultuurhistorisch en land-

schappelijk belang is, maar dat ook de recreatie daarbij gebaat is. De paden zijn aantrekkelijke wandelroutes buiten het autoverkeer om. Men kan de hele dorpskern van Lith doorkruisen vrijwel zonder gebruik te hoeven maken van wegen waarop ook auto’s komen. En daarmee komt men ook nog eens langs de mooiste plekjes van Lith.

Paths in the village of Lith (Province of Noord-Brabant)

In the villages Lith and Lithoijen we find characteristic paths which for centuries have structured the built-up area. The living quarters of the old farm houses face these paths. On the opposite side the vegetable gardens are located. This layout probably dates back to the Middle Ages. Until the 19th century paths like those in Lith were found in similar villages nearby – but have rapidly decreased in number. The municipality now tries to implement a policy to conserve the remaining paths and to strengthen their historical character.

LITERATUUR

- BLOK, D.P. (1958). De enken. In: Driemaandelijkse Bladen, Nieuwe Serie, 10, pp. 1–16.
- BONT, C. DE (1993). 'Al het merkwaardige in bonte afwisseling...' Een historische geografie van Midden- en Oost-Brabant. Waalre.
- BUIJKS, H.G.J. (1984). 675 jaar waterschappen in de Maaskant – 1309–1984. Oss.
- BUIJKS, H.G.J. (1996). 'Van den Grave aff totter Diezen toe'. Oss.
- CAMPS, H.P.H. (1979). Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. 's-Gravenhage.
- CUJPERS, J.J. (1986). De opbouw van het dorp Lith. In: Brabants Heem, 38, pp. 122–133.
- DIEPEN, D. VAN (1954). De bodemgesteldheid van de Maaskant. Proefschrift Wageningen.
- EDELMAN, C.H. EN A.W. VLAM (1949). Over de percelen van het Nederlandse rivierkleigebied. In: Boor en Spade 3, pp. 231–284.
- JACOBS, J. (1971). Lith 300 jaar onder Nederlandse Soevereiniteit. Brabants Dagblad.
- REUSSINK, E. (i.v.). Historische paden in toekomstig perspectief-onderzoek naar woonpaden in de gemeente Lith. Afstudeerscriptie HTS Utrecht.
- SCHULTE, A.G. (1986). Het land van Maas en Waal. 's-Gravenhage.

NOTEN

- 1 Kadastraal minuutplan gemeente Lithoijen, sectie A genaamd Lithoijen, eerste blad, opgemeten door J. Burgers.
- 2 Kadastraal Minuutplan gemeente Alem, Maren en Kessel, sectie C genaamd Maren, blad 1; Kadastraal minuutplan gemeente Megen, Haren en Macharen, sectie B genaamd Haren, blad 2 en sectie C genaamd Macharen, blad 1, beide opgemeten door P.H.J. Bijnen, landmeter der eerste klasse
- 3 Oud-Archief Gemeente Lith, inv.nr. 1. Oorkonde van 2 december 1359, waarin het domkapittel van Luik zich verantwoordelijk stelt voor de verkaveling 'die te Litte gheslagen is'.
- 4 Oud-Archief van het Groot-Ziekengasthuis te 's-Hertogenbosch. Regestenlijst nr. 1449, d.d. 1 januari 1478.
- 5 Mondelinge mededeling drs. W.J.H. Verwers, destijds provinciaal archeoloog in de provincie Noord-Brabant.